

1. Mění se pojetí rodiny

Podle Možného (2006) není již možné považovat rodinu za morfostatickou instituci, za kterou byla pokládána po celé 19. století a ještě až do první poloviny století dvacátého.

Rodina reprezentuje sociální instituci, jejíž základním účelem je vytváření soukromého prostoru pro reprodukci společnosti navzdory chaosu, který vládne ve světě veřejném. Rodina působí jako ochránce svých členů, nemění svůj tvar, zvyky, vnitřní uspořádání a změny ve svém okolí se snaží vyrovnávat. Možný (2006) uvádí, že rodina vývoj nebo pokrok nebrzdí, ba právě naopak; rodina svou stabilitou umožňuje, dokonce i podporuje, společenskou dynamiku, protože ochraňuje společenský systém před zmatkem a zhroutilím.

1.1 Charakteristika změn rodiny od tradiční až k postmoderní společnosti

Tuto kapitolu začneme stručným ohlédnutím na dobu nedávno minulou. Konkrétně se podíváme na léta padesátá až osmdesátá 20. století.

Možný (2006) přirovnává 50. léta k jakémusi *retrocasu*, kdy se podle něj rodina pokusila obnovit své ústřední postavení ve společnosti a zároveň ukázat, že si stále udržuje svou tradiční vnitřní harmonii, uspořádání, pevnou hierarchii. Po relativně klidných 50. letech, kdy v rodině měly místo tradiční hodnoty, přišla léta šedesátá a s nimi dospívají i mladí lidé narození těsně po 2. světové válce. Jak uvádí Možný (2006), tato nebývale silná generace je odhodlána prosadit svůj systém hodnot a postavit se čelem k rozporům, od nichž jejich rodiče v dobré víře odvraceli tvář. Tato generace vyrůstala právě v padesátých letech, která byla v USA i v západní Evropě považována za *dekádu rodiny*. Skutečnost však byla taková, že právě na konci této dekády došlo ke snižování porodnosti a zvyšování rozvodovosti.

„Děti v rodině vnímaly ostřeji rodinnou realitu nežli rodinnou rétoriku. Když pak dospívaly, odmítly rodinnou rétoriku jako pokryteckou a začaly klást otázku po samém smyslu tradiční rodiny. Západní Evropou a Spojenými státy prošla vlna sociálních nepokojů, radikálních hnutí a (zatím) i posledního vzmachu velkých ideologií. Pod vlivem marxismu (často radikálního, maoistického zabarvení) a feminismu (v radikální podobě i lesbicky orientovaného) byla tradiční rodina označena za ideologický, utlačující koncept, jenž nereprezentuje nic v realitě; a pokud ano, tím hůř!“ (Možný, str. 20 – 21, 2006)

Pro nás je podstatné, že kritika rodiny opravdu prokázala, že instituce, která byla odnepaměti považována za prakticky nejstabilnější výtvar naší civilizace, se nejméně od první světové války podstatně změnila a podle slov Možného (2006) dále mění.

Podívejme se nyní na změny, kterými rodina po staletí prošla a které nejsou nevýznamné. Možný (2006) je vyjmenovává takto:

1. *Padl monopol na legitimní sex*, který po staletí držela rodina v křesťanském kulturním okruhu. Všeobecně legitimním se stal předmanželský sex, nyní se klade otazník i nad monopolní právo manžela na sex toho druhého.

2. Přestože rodina ztratila monopol na legitimizaci sexu, mohla dále fungovat jako *institucionalizovaná legitimizace reprodukčního aktu*. Protože nové technologie, jako např. hormonální antikoncepce, postavily podle Možného (2006) poprvé v dějinách lidstva účinnou bariéru mezi sex a početí, i při legitimizaci mimomanželského sexu tak mohl rodině zůstat monopol na plození dětí, což skutečně také dlouho zůstal. Avšak od počátku 70. let 20. století strmě *narůstá počet dětí narozených mimo manželský svazek* („nelegitimních“ dětí). Tehdy je skutečně těžké mluvit o monopolu manželství na plození dětí.

3. Ačkoli nám to v dnešní moderní společnosti bude připadat zastaralé, natož abychom to považovali za přínosné, tradiční rodina přispívala ke stabilitě i tím, že *výběr partnera byl v rukou rodičů*. Přestože z našeho pohledu se jednalo o zamezování svobodného rozhodnutí vzít si partnera podle své volby, tehdejší rodiče měli zájem na tom, aby se uchovalo společenské postavení rodiny, majetku, ale i kulturního habitu.

„...Individualistické klima, hodnota svobodné volby, zdůrazňovaná na úkor hodnoty odpovědnosti, a ztráta sociálních distancí v demokratických společnostech způsobily spolu s otevřeností mobilních drah postupně podstatné oslabení vlivu rodiny původu na potenciální status rodiny prokreační a minimalizovaly tento stabilizující prvek. Dvě světové války, světová hospodářská krize mezi nimi, u nás zejména i komunistický puč, také demonstrovaly, jak malá je jistota trvalého držení a nezměnitelné hodnoty rodinných majetků.“ (Možný, str. 21 – 22, 2006)

4. Další změnou, která plynutím dějin nastala, je *prvek nezrušitelnosti sezdaného svazku*, tak to alespoň vnímalo křesťanství. Změna přišla ve chvíli, kdy se uzavření *manželství* stalo *předmětem občanské smlouvy*. Jakožto právní kontrakt bylo najednou manželství vypověditelné jednou ze stran. To byl počátek zvýšeného růstu rozvodů a opakovaných manželství.

5. S prohlubující se dělbou a vznikem a rozvojem institucí došlo k vyvlastění řady tradičních funkcí, které do té doby náležely jen rodině. První významnou změnou bylo *oddělení bydliště od pracoviště*. Rodině se tak vzdalil „námezdně“ zaměstnaný muž. Formální instituce a specialisté nastoupili tam, kde byla rodin dříve nezastupitelná, tzn. že *škola převzala vzdělávání dětí, nemocnice a síť sociálních zařízení převzaly péči o nemocné, postižené a staré*.

6. Možný (2006) upozorňuje na to, že hlavním smyslem rodiny byla *výchova dětí*. Uvádí, že děti se rodilo hodně a ačkoli konečný počet v rodině snižovala vysoká úmrtnost, péče o děti naplňovala život ženy i muže. Polovina 20. století s sebou přinesla *nástroj regulace porodnosti*, a tím byla *antikoncepce*. Zhruba od poloviny sedmdesátých let se v západních civilizacích začala snižovat natalita a dnes je v mnoha případech nejčastějším typem rodina s jedním dítětem.

7. Nezanedbatelnou změnou v rodinách je *zaměstnanost ženy*. Ty v padesátých letech hromadně opouštějí péči o děti (tu nahrazují instituce) a domácnost a vrhají se budovat profesní kariéru, která se pro ně pomalu stává stejně důležitou jako pro muže.

„To všechno jsou naprosto podstatné změny, hluboce zasahující sociální struktury soudobých společností našeho civilizačního okruhu i individuální životy všech jejich členů. Některé změny pak vyvolávají nutně další změny, po rodině moderní přichází rodina postmoderní...“ (Možný, str. 23, 2006)

Tab.1 Základní charakteristiky tradiční, moderní a postmoderní rodiny

	Tradiční	Moderní	Postmoderní
Struktura	široká, vícegenerační	nukleární, manželská	variabilní, individualizovaná
Základní kapitál	ekonomický	ekonomický, sociální, kulturní	sociální, KULTURNÍ
Legitimizace	sex, děti	Děti	NELEGITIMIZUJE
Role	komplementární ¹ , hierarchizované	segregované, komplementární	individualizované
		pečovatelské,	

Funkce	univerzální	statusotvorné, citové	CITOVÉ
Autorita	otec	otec – matka, funkčně segregované	individualizovaná, slabá
Reprezentace diskursu	náboženský, církvní	Občanský	masmediální
Mezigenerační přenos	patrilinéární ² , autoritativní	demokratický, smíšený	slabý

(Možný, I.: Rodina a společnost, str. 23, 2006)

Připomeňme si, co vedlo ke zkoumání rodiny, rodinných vztahů, vnějších a vnitřních činitelů, které směřovaly ke změnám uvnitř rodiny projevujícím se i navenek. Byla to především skutečnost překotné *urbanizace a industrializace*, jak uvádí Možný (2006), která nepříznivě zapůsobila na tradiční společnost venkovských komunit a malých měst, do té doby pevně spjatých se svým zemědělským prostředím.

... „Myšlenkový svět středověku, orientovaný kolem náboženské víry a katolické (později také protestantské) církve, se rozpadal, normativní systém i praktické kontrolní mechanismy s ním spjaté ztrácely v náhle nebývale mobilní populaci na účinnosti. Pro nový způsob organizace práce a osídlení nebyly dosud vyvinuty kulturní vzory. Vyjednávání o tom, jaké jsou legitimní nároky či oprávnění rychle rostoucího „čtvrtého stavu“ – průmyslového proletariátu, byla v samých začátcích. Nové bohatství malých a středních vlastníků bylo vesměs organizováno v rodinných podnicích. „Měšťanská rodina“ neobyčejně sílila a stala se kulturním modelem a základní institucí sociální struktury. Nová chudoba naopak oslabovala a ohrožovala rodinné svazky a svým rozsahem plodila hrozivé množství a nebývalou intenzitu sociálních problémů.“ (Možný, str. 35 – 36, 2006)

1.2 „Třídní rozdíly“ v rodinném chování

Pokud chceme analyzovat systém sociální pomoci a státní podpory na základě jeho účinnosti, musíme si uvědomit i sociální diferenciaci příjemců. Aby byl systém dostatečně účinný, je potřeba vnímat odlišnosti mezi jednotlivými vrstvami obyvatel. Proto se ve stručnosti podívejme na aspekty ovlivňující strukturu příjemců.

V následující řádcích nám Možný (2006) předkládá teorie týkající se výběru partnerů, zakládání rodiny, ale i aspekty ovlivňující sňatečnost, časné těhotenství, věk rodičky, počet dětí v rodině. Nelze si nepovšimnout rozdílů mezi jednotlivými společenskými vrstvami.

Nejvyšší homogamii vykazují *nejvyšší a nejnižší sociální třída*. To znamená, že si vysokoškolák vezme za manželku vysokoškolačku a muž se základním vzděláním ženu s tímtež vzděláním. Homogamie u lidí se středním typem vzdělání je nižší než u jiných vrstev.

Velké rozdíly nalzáme ve sňatkovém věku. Lidé z vyšších společenských tříd uzavírají sňatky později nežli páry z nižších tříd. Toto samozřejmě ovlivňuje delší školní docházka (u nejvyšší společenské vrstvy to je především studium na vysoké škole), ale i vysoká úroveň používání kontraceptiv, která vede k vyloučení brzkého sňatku z důvodu těhotenství nevěsty.

Více než dvakrát větší pravděpodobnost je, že nalezneme těhotné ženy mladší dvaceti let u nižších vrstev než u vyšších, jak uvádí Možný (2006). Ten zároveň upozorňuje, že tento jev souvisí s ranějším počátkem pohlavního života a nedostatečným používáním některé z forem antikoncepce.

¹ Patrilinéární – následný v příbuzenství počítaného pouze v mužské (otcovské) linii (Akademický slovník cizích slov, 1998)

Podíváme-li se na počet dětí v rodině, pak i zde můžeme vystopovat rozdíly mezi vrstvami. Podle Možného (2006) je tato skutečnost podmíněna historicky. Krátkým historickým exkurzem si připomeňme, že vyšší třídy počaly omezovat počet dětí v rodině jako první. Zhruba do poloviny 19. století můžeme nalézt u vyšších vrstev více dětí než u rodin patřící mezi nižší vrstvy. Zlepšující se zdravotní a sociální poměry měly za následek, že do rodin z nižších vrstev děti rychle přibývaly, zatímco střední třída jejich počet začala omezovat. Na počátku 20. století se situace obrátila a byly to právě nejchudší rodiny, kde se rodilo dětí nejvíce.

... „Po první světové válce se uvědomělé užívání antikoncepce nejdříve rozšířilo do nižší střední nemanuální třídy, a v procesu dalšího všeobecného poklesu porodnosti začalo ubývat dětí i v dělnických rodinách a nakonec i na vesnici. Více dětí v rodině najdeme nejčastěji u marginalizovaných sociálních skupin – a v některých společnostech na samém konci stratifikačního žebříčku.“ ... (Možný, str. 100 – 101, 2006)

1.3 Základní charakteristiky postmoderní rodiny

„Postmoderní rodiny již nejsou zakládány proto, aby reprodukovaly populaci nebo jinak prospívaly velkým společenstvím lidí. Rodiny postmoderní doby jsou zakládány kvůli uspokojování citových potřeb partnerů (nikoli dětí!). Stabilita těchto rodin proto stojí a padá s citovou bilancí partnerského vztahu. Rodina je stále více privátním podnikem.“ ... (Matoušek a kol., 2003).

Možný (2006) uvádí, že pro další vývoj je charakteristické hledání možností jak sloučit mateřství a zaměstnání, což vedlo k diferenciaci životních drah. Objevuje se nový trend, a tím je rozhodnutí žen, pro které je povolání a budování kariéry přednější než zakládání rodiny, pro bezdětnost. Tento trend vedl na počátku 80. let 20. století k diskusi o tzv. „mateřském platu“. Do veřejné debaty byl vnesen návrh (jak uvádí Možný, 2006, bylo tak učiněno feminismem jako politickým hnutím), aby ženy, které se rozhodnou pro mateřství, pobíraly ze sociálního systému tzv. „mateřský plat.“ Plat měl být v takové výši, aby z něho mohla matka platit, v případě, že se rozhodne odejít do zaměstnání dříve, než její nejmladší dítě dosáhne určitého věku, hospodyně či chůvy, které by ji v době nepřítomnosti v rodině zastoupily.

„Jak ovšem začínal mít sociální stát i v těch nejbohatších zemích hloub a hloub do kapsy, naděje na institucionální řešení slábla: rostla také nezaměstnanost a zvětšoval se podíl lidí v důchodovém věku, takže ani při zvyšující se produktivitě nestačili ti, kdož zůstávali zaměstnaní, pokrýt náklady na přerozdělování.“ (Možný, str. 193, 2006)

➤ **Rodinný život bez společného soužití partnerů**

V České republice můžeme pozorovat častý výskyt rodinných uspořádání, kdy má žena partnera, ale nesdílí s ním společnou domácnost, tzv. *living apart together*. (Možný, 2006 uvádí, že je to druhá nejčastěji se vyskytující podoba partnerství bez společného soužití.)

Toto uspořádání má vliv i na výši sociálních dávek. Ženy samoživitelky často uvádějí, že nežijí s partnerem ve společné domácnosti a nemají tudíž společné příjmy. My můžeme jen spekulovat nad tím, zda opravdu ze strany partnera neplyne ženě žádný příjem. O to vyšší finanční pomoc může žena očekávat od státu v podobě dávek státní sociální podpory či dávek v hmotné nouzi.

➤ **Rodina zaměstnané ženy**

Změny v rodině musíme rovněž hledat v souvislosti s emancipačními snahami žen. Podívejme se do 19. století, kdy byla žena, podle Možného (2006), ekonomicky i právně

závislá na manželovi. Základní nástroj vymanění se žen z „poddanství“ pak byl spatřován v otevření světa práce ženám – placené práce mimo domov.

Matoušek (2003) uvádí, že v 50. letech 20. století prudce stoupla zaměstnanost žen, čímž se naplňovaly potřeby bujícího průmyslu v tehdejší Československu. Bylo dosaženo téměř úplné zaměstnanosti žen v tzv. produktivním věku. Z ekonomického hlediska to byla i nutnost, neboť rodina nemohla vystačit jen s jedním příjmem – příjmem muže.

Matoušek (2003) zdůrazňuje, že česká rodina nese všechny atributy **rodiny zaměstnané ženy**. Stejně jako v 50. letech je toto pokládáno za nutnost, neboť jen málokterá rodina by v dnešní době při zachování předpokladu úplné rodiny vystačila jen s jedním platem.